ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΕΙΣΑΓΓΕΛΕΑ
MARCO DARMON
της 25ης Μαΐου 1993 *

Κύριε Πρόεδρε,
Κύριοι δικαστές,

1. Το Arbeidsrechtbank te Antwerpen υποβάλλει στο Δικαστήριο τρία προδικαστικά ερωτήματα, το πρώτο από τα οποία αφορά το συμβατό προς την οδηγία 79/7/ΕΟΚ του Συμβουλίου, της 19ης Δεκεμβρίου 1978 [1] (στο εξής: η οδηγία), και ειδικότερα προς το άρθρο 4 της οδηγίας αυτής, ενός τρόπου υπολογισμού της συντάξεως γήρατος κατά τον οποίο λαμβάνεται ως ετήσια βάση για τους άνδρες το 1/45 των αποδοχών και για τις γυναίκες το 1/40, ενώ έχει οριστεί ίδια ηλικία συνταξιοδοτήσεως. Το εθνικό δικαστήριο ερωτά, στη συνέχεια, αν η παράγραφος 1 του άρθρου αυτού έχει απευθείας εφαρμογή και, σε περίπτωση καταφατικής απαντήσεως, ποια ρύθμιση εφαρμόζεται στην κατηγορία των προσώπων που υφίσταται δυσμενή διάκριση.

2. Ας μου επιτραπεί να υπενθυμίσω εν συντομία τα πραγματικά περιστατικά καθώς και τη βελγική ρύθμιση, τα οποία αναπτύσσονται διεξοδικά στην έκθεση ακροατηρίου [2].

3. Ο Van Cant ζήτησε να του χορηγηθεί, κατά το εξηκοστό πέμπτο έτος της ηλικίας του, σύνταξη γήρατος. Για τον λόγο αυτό ζήτησε στις 22 Ιουνίου 1990 από το Rijksdienst voor Pensioenen (την Εθνική Υπηρεσία Συντάξεων, στο εξής: Rijksdienst) τη χορήγηση συντάξεως από την 1η Ιουνίου 1991, δηλαδή από την πρώτη ημέρα του μήνα που ακολουθούσε αυτόν κατά τον οποίο συμπλήρωνε την ηλικία των εξηνταπέντε ετών.

4. Με την από 26 Οκτωβρίου 1990 απόφασή του το Rijksdienst του χορήγησε ετήσια σύνταξη ύψους 465 334 βελγικών φράγκων (BFR), που υπολογίστηκε βάσει των σαρανταπέντε ευνοϊκότερων ημερολογιακών ετών της επαγγελματικής σταδιοδρομίας του [3].

5. Ο Van Cant άσκησε προσφυγή κατά της αποφάσεως αυτής ενώπιον του αιτούντος δικαστηρίου, ισχυριζόμενος ότι η σύνταξή του έπρεπε να υπολογιστεί, όπως υπολογίζεται η σύνταξη των εργαζομένων γυναικών, βάσει όχι των σαρανταπέντε αλλά των σαράντα ευνοϊκότερων ετών της σταδιοδρομίας του.

6. Η βελγική εθνική νομοθεσία περί συντάξεων γήρατος τροποποιήθηκε προσφάτως, οπότε θα εξετάσω τα δύο συστήματα που ίσχυαν τελευταία. Το πρώτο σύστημα, που είχε θεσπιστεί με το βασιλικό διάταγμα 50, της 24ης Οκτωβρίου 1967 [4], και εφαρμοζόταν έως την 1η Ιανουαρίου 1991, όριζε ως κανονική ηλικία συνταξιοδοτήσεως το 65ο έτος ηλικίας για τους άνδρες και το 60ό έτος ηλικίας για τις γυναίκες. Στη διάκριση αυτή αντιστοιχούσε μια διαφοροποίηση ως προς το ύψος των παροχών, οι οποίες υπολογίζονταν βάσει κλάσματος του οποίου ο παρονομαστής δεν μπορούσε να είναι μεγαλύτερος από 45 για τους άνδρες και από 40 για τις γυναίκες. Σχετικώς, το άρθρο 4 του προπαρατεθέντος διατάγματος προέβλεπε τα εξής:

* Γλώσσα του πρωτοτύπου: η γαλλική.

1 — Οδηγία περί της προοδευτικής εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχειρίσεως μεταξύ ανδρών και γυναικών σε θέματα κοινωνικής ασφαλίσεως (ΕΕ ειδ. έκδ. 05/003, σ. 160).

2 — I — Πραγματικά περιστατικά και έγγραφη διαδικασία.

3 — Για τα έτη πριν το 1955 όμως, ο μισθός υπολογίστηκε κατ' αποκοπή.

4 — *Moniteur belge* (Εφημερίδα της Κυβερνήσεως του Βελγίου) της 27ης Οκτωβρίου 1967, σ. 11258.

«Η σύνταξη χορηγείται την πρώτη ημέρα του μήνα που ακολουθεί αυτόν κατά τον οποίο ο ενδιαφερόμενος υπέβαλε σχετική αίτηση, το νωρίτερο δε:

1 α) είτε την πρώτη ημέρα του μήνα που ακολουθεί αυτόν κατά τον οποίο ο ενδιαφερόμενος συμπληρώνει την κανονική ηλικία συνταξιοδοτήσεως: 65 ή 60 έτη, ανάλογα με το αν είναι άνδρας ή γυναίκα (...)».

Το άρθρο 10 του ίδιου διατάγματος διευκρίνιζε τον τρόπο υπολογισμού της συντάξεως ως ακολούθως:

«Το δικαίωμα συντάξεως αποκτάται για κάθε ημερολογιακό έτος κατ' αναλογία κλάσματος των ακαθάριστων πραγματικών, πλασματικών ή κατ' αποκοπή αποδοχών (...) που λαμβάνονται υπόψη μέχρι το:

α) 75 % για τους εργαζομένους των οποίων η σύζυγος έχει παύσει να ασκεί κάθε επαγγελματική δραστηριότητα (...),

β) 60 % για τους άλλους εργαζομένους (...)

Πάντως ο παρονομαστής δεν μπορεί να είναι μεγαλύτερος από 45 για τον άνδρα ή 40 για τη γυναίκα.»

7. Το θεσπισθέν με το νόμο της 20ής Ιουλίου 1990 [5] νέο καθεστώς επιτρέπει, από την 1η Ιανουαρίου 1991, σε όλους τους μισθωτούς, ανεξαρτήτως φύλου, να συνταξιοδοτούνται μόλις συμπληρώσουν το 60ό έτος της ηλικίας τους. Συγκεκριμένα, το άρθρο 2 του προπαρατεθέντος νόμου ορίζει τα εξής:

«Η σύνταξη γήρατος χορηγείται την πρώτη ημέρα του μήνα που ακολουθεί αυτόν κατά τον οποίο ο ενδιαφερόμενος υπέβαλε σχετική αίτηση, το νωρίτερο δε την πρώτη ημέρα του μήνα που ακολουθεί αυτόν κατά τον οποίο ο ενδιαφερόμενος συμπληρώνει την ηλικία των 60 ετών (...)».

8. Ο προβλεπόμενος στο παλαιό άρθρο 10 του βασιλικού διατάγματος 50 τρόπος υπολογισμού εξακολουθεί εντούτοις να ισχύει. Σχετικώς, το άρθρο 3 του νέου νόμου προβλέπει τα εξής:

«(...) το κλάσμα που αντιστοιχεί σε κάθε ημερολογιακό έτος έχει ως αριθμητή τη μονάδα και ως παρονομαστή τον αριθμό 45 ή 40, ανάλογα με το αν πρόκειται για άνδρα ή για γυναίκα (...)».

9. Κατά κάποιο τρόπο, ο νέος νόμος καθιερώνει ισότητα μεταξύ ανδρών και γυναικών όσον αφορά την ηλικία συνταξιοδοτήσεως, καθορίζοντας μόνο κατώτατο όριο, αλλά διατηρεί τον κανόνα υπολογισμού που ίσχυε προηγουμένως, αφού παραμένει ως παρονομαστής το 45 για τους άνδρες και το 40 για τις γυναίκες.

10. Η αντίθεση αυτή μεταξύ ενιαίας ηλικίας συνταξιοδοτήσεως και διαφοροποιημένου τρόπου υπολογισμού προκάλεσε πολλές συζητήσεις στο Βέλγιο. Έτσι, από τις κοινοβουλευτικές συζητήσεις επί του νέου νομοσχεδίου [6] προέκυψε ότι ο Υπουργός Συντάξεων, που προέτεινε το νομοσχέδιο, γνώριζε οπωσδήποτε ότι, εφόσον η ηλικία συνταξιοδοτήσεως καθίστατο πλέον ενιαία για τους άνδρες και τις γυναίκες, η διατήρηση των προϊσχυόντων τρόπων υπολογισμού των παροχών καθιστούσε ενδεχομένως το νέο νόμο αντίθετο προς το άρθρο 4, παράγραφος 1, της οδηγίας.

5 — *Moniteur belge* της 15ης Αυγούστου 1990, σ. 15875.

6 — Βλ. παράρτημα ΙΙ των γραπτών παρατηρήσεων της Επιτροπής.

11. Όμως, μεταξύ ενός γενικευμένου υπολογισμού βάσει τεσσαρακοστών πέμπτων, που θα ήταν δυσμενής για τις γυναίκες, και ενός ενιαίου υπολογισμού βάσει τεσσαρακοστών, ο οποίος θα διατάρασσε τη χρηματοοικονομική ισορροπία των συνταξιοδοτικών συστημάτων, προτιμήθηκε η διατήρηση του ισχύοντος καθεστώτος.

12. Οι αμφιβολίες σχετικά με τη συμφωνία της εθνικής αυτής νομοθεσίας προς το κοινοτικό δίκαιο με αναγκάζουν να υπενθυμίσω εν τάχει τις κρίσιμες διατάξεις της οδηγίας, δηλαδή τα άρθρα 4 και 7.

13. Το άρθρο 4 καθιερώνει την αρχή της ίσης μεταχειρίσεως και ορίζει ότι η αρχή αυτή

«συνεπάγεται την απουσία κάθε διακρίσεως που βασίζεται στο φύλο, είτε άμεσα είτε έμμεσα, σε συσχετισμό ιδίως με την οικογενειακή κατάσταση και ιδιαιτέρα όσον αφορά:

(...)

— τον υπολογισμό των παροχών (...)».

14. Το άρθρο 7 επιτρέπει στα κράτη μέλη που δεν είναι σε θέση να εφαρμόσουν αμέσως την αρχή αυτή να εξαιρέσουν από το πεδίο εφαρμογής της οδηγίας:

«α) τον καθορισμό της ηλικίας συνταξιοδοτήσεως για τη χορήγηση συντάξεων γήρατος και συντάξεων εν γένει και τις συνέπειες που είναι δυνατό να προκύψουν για άλλες παροχές.»

15. Το αιτούν δικαστήριο πρέπει, πριν εξετάσει επί της ουσίας αν το υπό εξέταση σύστημα συνάδει προς την οδηγία, να εξετάσει αφενός αν το σύστημα αυτό εμπίπτει εξ ολοκλήρου στο άρθρο 3 της οδηγίας και αφετέρου αν το σύστημα αυτό συνεπάγεται δυσμενή διάκριση εις βάρος των ανδρών.

16. Όσον αφορά το πρώτο σημείο, το Δικαστήριο αποφάνθηκε σαφώς ότι

«τα συστήματα ή οι παροχές κοινωνικής ασφαλίσεως, ιδίως οι συντάξεις λόγω συμπληρώσεως συνταξίμου χρόνου, που ρυθμίζονται απευθείας από τον νόμο (...)» [7],

δεν καλύπτονται από την έννοια της αμοιβής, όπως αυτή ορίζεται στο άρθρο 119 της Συνθήκης, αλλά εμπίπτουν στην οδηγία 79/7.

17. Όσον αφορά το δεύτερο σημείο, θα ήθελα να παρατηρήσω ότι η δυσμενής διάκριση προκύπτει από τον διαφοροποιημένο υπολογισμό των αποδοχών που λαμβάνει ο ενδιαφερόμενος, ανάλογα με το αν πρόκειται για άνδρα ή για γυναίκα, ενώ η ηλικία συνταξιοδοτήσεως είναι η ίδια. Το αιτούν δικαστήριο δέχθηκε ήδη ως προς το θέμα αυτό ότι η εθνική ρύθμιση συνεπάγεται διάκριση [8].

18. Επομένως, η βασική δυσκολία συνίσταται στο να κριθεί αν το επίμαχο μέτρο εμπίπτει στο άρθρο 4 της οδηγίας και αν πρέπει, κατά συνέπεια, να τηρείται η αρχή της ίσης μεταχειρίσεως ή το μέτρο αυτό εντάσσεται στο πλαίσιο της παρεκκλίσεως του άρθρου 7. Καίτοι το αιτούν δικαστήριο

7 — Απόφαση της 25ης Μαΐου 1971, 80/70, Defrenne (Συλλογή τόμος 1969-1971, σ. 815, σκέψη 7).

8 — Βλ. σελίδα 8 της αιτήσεως για την έκδοση προδικαστικής αποφάσεως. Μια γυναίκα με την ίδια επαγγελματική σταδιοδρομία και στην ίδια με τον Van Cant κατάσταση θα ελάμβανε σύνταξη μεγαλύτερη κατά 31 000 BFR ετησίως.

δεν αναφέρεται ρητά στο άρθρο αυτό, η εξέταση του άρθρου αυτού παρίσταται αναγκαία, επειδή έχει καθοριστική σημασία.

19. Θα ήθελα να τονίσω ευθύς εξαρχής ότι η μέθοδος που συνίσταται στον διαφορετικό υπολογισμό της χορηγούμενης συντάξεως, ανάλογα με το αν ο ενδιαφερόμενος είναι άνδρας ή γυναίκα, δεν μπορεί, κατά τη γνώμη μου, να υπαχθεί στην προβλεπόμενη στο άρθρο 7 της οδηγίας παρέκκλιση, εφόσον η ηλικία κατά την οποία μπορεί να υποβληθεί η αίτηση χορηγήσεως της συντάξεως είναι η ίδια. Θα προσπαθήσω κατωτέρω να αποδείξω ότι η μέθοδος αυτή είναι ασυμβίβαστη προς την οδηγία, επειδή δεν υπάρχει αναγκαίος και αντικειμενικός σύνδεσμος μεταξύ της υφισταμένης στο σύστημα παροχών διακρίσεως και της ηλικίας συνταξιοδοτήσεως.

20. Εντούτοις, ομολογώ ότι δεν με αφήνει αδιάφορο το επιχείρημα ότι πρέπει να δίνεται το προβάδισμα στα πλεονεκτήματα της κοινωνικής προόδου και όχι σε μια νομική προσέγγιση που θα μπορούσε, εκ πρώτης όψεως, να θεωρηθεί υπερβολικά στενή.

21. Συγκεκριμένα, δεν μπορεί να αμφισβητηθεί ότι ένα σύστημα που θεσπίζει ως ενιαία ηλικία συνταξιοδοτήσεως το 60ό έτος, τόσο για τους άνδρες όσο και για τις γυναίκες, συντελεί στην κοινωνική προόδο, η οποία είναι συνυφασμένη με το πνεύμα της οδηγίας, που είναι, ας μου επιτραπεί να υπενθυμίσω, η προοδευτική εφαρμογή της της ίσης μεταχειρίσεως [9].

9 — Το Δικαστήριο, κυρίως με την απόφαση της 7ης Ιουλίου 1992, C-9/91, Equal Opportunities Commission (Συλλογή 1992, σ. I-4297, σκέψη 14), κατέστησε απολύτως σαφές ότι η εφαρμογή της αρχής της απαγορεύσεως των διακρίσεων πρέπει να είναι προοδευτική, δεχόμενο συγκεκριμένα ότι: «(...) ρητός σκοπός της οδηγίας είναι η προοδευτική εφαρμογή της ίσης μεταχειρίσεως μεταξύ ανδρών και γυναικών σε θέματα κοινωνικής ασφαλίσεως. Η προοδευτικότητα αυτή συγκεκριμενοποιείται με ορισμένες παρεκκλίσεις, μεταξύ των οποίων και αυτή που μνημονεύεται στο άρθρο 7, παράγραφος 1, στοιχείο α' (...)».

22. Οπωσδήποτε το Βασίλειο του Βελγίου έκανε ένα σημαντικό βήμα προς τη σωστή κατεύθυνση και είναι απόλυτα κατανοητό το ότι η εφαρμογή της αρχής αυτής δεν μπόρεσε αμέσως να ολοκληρωθεί, λαμβανομένου υπόψη αφενός ότι το βελγικό σύστημα βασίζεται στην καταβολή εισφορών και αφετέρου ότι η χρηματοοικονομική ισορροπία του συστήματος αυτού είναι περίπλοκη και επισφαλής. Για τον λόγο αυτό διατηρήθηκε ως προς τον τρόπο υπολογισμού της συντάξεως το προϊσχύον σύστημα.

23. Και οπωσδήποτε θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι είναι παράδοξο, αν όχι παράλογο, να αμφισβητείται η νομοθετική πρόοδος, ενώ η οδηγία επέτρεπε τη διατήρηση σοβαρότερων διακρίσεων, εφόσον θα μπορούσαν να καλύπτονται από την παρέκκλιση που προβλέπει το άρθρο 7.

24. Η σκέψη αυτή πάντως δεν αρκεί για να χαρακτηριστεί η εν λόγω εθνική ρύθμιση σύμφωνη προς την οδηγία.

25. Χωρίς να επεκταθούμε σε τεχνικές περισσότερο παρά νομικές λεπτομέρειες, αρκεί καταρχάς η παρατήρηση ότι, όπως ορθά τόνισε κατά την προφορική διαδικασία η Επιτροπή, η προοδευτικότητα στην εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχειρίσεως θα μπορούσε να επιτευχθεί με άλλους μηχανισμούς, οι οποίοι αναμφίβολα καλύπτονται από την παρέκκλιση που προβλέπει το άρθρο 7.

26. Εξάλλου, δεν είναι βέβαιο ότι οι άνδρες εργαζόμενοι κάνουν ευρεία χρήση της νέας δυνατότητας που τους παρασχέθηκε να συνταξιοδοτούνται σε ηλικία εξήντα ετών, αφού ο υπολογισμός των παροχών σ' αυτή την ηλικία καταλήγει ενίοτε σε λιγότερο ευνοϊκά αποτελέσματα απ' ό,τι ο υπολογισμός που γίνεται σε ηλικία εξηνταπέντε ετών,

οπότε γενικά θα προτιμούν να περιμένουν μέχρι τη συμπλήρωση της ηλικίας αυτής, ώστε να δικαιούνται πλήρη σύνταξη [10].

27. Εν πάση περιπτώσει, η ρύθμιση αυτή πρέπει να εξεταστεί με γνώμονα το άρθρο 7, δηλαδή, πρώτον, βάσει του κανόνα περί στενής ερμηνείας της διατάξεως αυτής και, δεύτερον, ενόψει κυρίως της αναγκαιότητας υπάρξεως συνδέσμου μεταξύ της ηλικίας συνταξιοδοτήσεως και του τρόπου υπολογισμού της συντάξεως.

28. Ως προς τη στενή ερμηνεία, το Δικαστήριο, με τις τρεις αποφάσεις της 26ης Φεβρουαρίου 1986, που αφορούσαν τις προϋποθέσεις απολύσεως, δέχθηκε σαφώς και με πανομοιότυπη διατύπωση ότι,

«(...) λαμβανομένης υπόψη της θεμελιώδους σημασίας της αρχής της ίσης μεταχειρίσεως την οποία έχει επανειλημμένως υπογραμμίσει το Δικαστήριο, η εξαίρεση από το πεδίο εφαρμογής της οδηγίας 76/207, η οποία προβλέπεται στο άρθρο 1, παράγραφος 2, της οδηγίας αυτής όσον αφορά τα θέματα κοινωνικής ασφαλίσεως, πρέπει να ερμηνεύεται στενώς. Κατά συνέπεια, η εξαίρεση από την απαγόρευση των διακρίσεων βάσει του φύλου, η οποία προβλέπεται στο άρθρο 7, παράγραφος 1, στοιχείο α', της οδηγίας 79/7, έχει εφαρμογή μόνον όσον αφορά τις συνέπειες που έχει ο καθορισμός ηλικίας συνταξιοδοτήσεως για τη χορήγηση συντάξεων γήρατος και συντάξεων λόγω συμπληρώσεως συνταξίμου χρόνου επί των άλλων παροχών κοινωνικής ασφαλίσεως [11]».

29. Επομένως, το Δικαστήριο προέβη σε αυστηρή διάκριση μεταξύ του πεδίου εφαρμογής της οδηγίας 79/7, που αφορά τα εκ του νόμου συνταξιοδοτικά συστήματα, και του πεδίου εφαρμογής της οδηγίας 76/207 [12] σχετικά με την απόλυση, μολονότι εφάρμοσε και στις δύο περιπτώσεις τον κανόνα της στενής ερμηνείας των παρεκκλίσεων.

30. Το γεγονός ότι ορισμένοι όροι απολύσεως μπορεί να προκύπτουν από τον καθορισμό της ηλικίας συνταξιοδοτήσεως δεν αρκεί για να εμπίπτει μια κατάσταση στο άρθρο 7 της οδηγίας 79/7. Συγκεκριμένα, δεν καλύπτονται από τον όρο «συνέπειες που έχει ο καθορισμός ηλικίας συνταξιοδοτήσεως», κατά την έννοια της προπαρατεθείσας νομολογίας, όλες οι περιπτώσεις που έχουν κάποια σχέση με τον καθορισμό αυτό, αλλά μόνο οι άμεσες συνέπειες που αφορούν τις παροχές κοινωνικής ασφαλίσεως. Το Δικαστήριο δεν επιθυμεί δηλαδή να διευρύνει τη χρησιμοποιούμενη στο άρθρο 7 έννοια των συνεπειών, αλλά, αντίθετα, να την περιορίσει μόνο στα εκ του νόμου συστήματα και στις περιπτώσεις μόνο που συνδέονται άμεσα με τη χορήγηση συνταξιοδοτικού δικαιώματος.

31. Το Δικαστήριο, με την απόφαση επί της υποθέσεως Burton [13], στην οποία του είχε υποβληθεί ερώτημα σχετικά με την ισότητα μεταξύ ανδρών και γυναικών ως προς τη δυνατότητα εθελουσίας εξόδου που προβλεπόταν, στο πλαίσιο της αναδιοργανώσεως της επιχειρήσεως, από μια συλλογική σύμβαση εργασίας, αφού καταρχάς δέχθηκε ότι το σύστημα της εθελουσίας εξόδου εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής της οδηγίας 76/207, έκρινε στη συνέχεια, στηριζόμενο στην υφιστάμενη σχέση μεταξύ του επίμαχου μέτρου και των εθνικών συστημάτων καθορισμού της ηλικίας συνταξιοδοτήσεως, ότι τυγχάνει πράγματι εφαρμογής το άρθρο 7 της οδηγίας 79/7 και αποφάνθηκε εν τέλει ότι:

10 — Βλ. Jean-Jacques Dupeyroux, «Droit de la sécurité sociale», Dalloz, 10η έκδοση, 1986, αρ. 173 επ., και ειδικότερα σ. 431.

11 — Απόφαση 262/84, Beets-Proper (Συλλογή 1986, σ. 773, σκέψη 38)· βλ. επίσης τις αποφάσεις 151/84, Roberts (Συλλογή 1986, σ. 703, σκέψη 35), και 152/84, Marshall (Συλλογή 1986, σ. 723, σκέψη 36).

12 — Οδηγία του Συμβουλίου, της 9ης Φεβρουαρίου 1976, περί της εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχειρίσεως ανδρών και γυναικών, όσον αφορά την πρόσβαση σε απασχόληση, την επαγγελματική εκπαίδευση και προώθηση και τις συνθήκες εργασίας (ΕΕ ειδ. έκδ. 05/002, σ. 70).

13 — Απόφαση της 16ης Φεβρουαρίου 1982, 19/81 (Συλλογή 1982, σ. 555).

«Η παρεχόμενη στους εργαζόμενους ευχέρεια από τις αμφισβητούμενες εν προκειμένω διατάξεις *συνδέεται με το σύστημα συνταξιοδοτήσεως που διέπεται από τις περί κοινωνικής ασφαλίσεως διατάξεις του Ηνωμένου Βασιλείου*. Παρέχει τη δυνατότητα στον εργαζόμενο που αποχωρεί από την εργασία του κατά την πενταετία που προηγείται της συμπληρώσεως της κανονικής ηλικίας συνταξιοδοτήσεως να λαμβάνει, για περιορισμένη περίοδο, ορισμένες παροχές. Οι παροχές αυτές υπολογίζονται κατά τον ίδιο τρόπο, ανεξαρτήτως φύλου του εργαζομένου. Η μόνη διαφορά μεταξύ των παρεχομένων σε άνδρες και γυναίκες ευεργετημάτων απορρέει από το γεγονός ότι το προβλεπόμενο από την εθνική νομοθεσία ελάχιστο όριο ηλικίας συνταξιοδοτήσεως δεν είναι το ίδιο για τους άνδρες και τις γυναίκες» [14].

32. Ο αναγκαίος αυτός σύνδεσμος μεταξύ της ηλικίας και του καθορισμού των συνταξιοδοτικών δικαιωμάτων, εκτός του ότι προκύπτει από τη στενή ερμηνεία του άρθρου 7, αποτελεί, κατά τη γνώμη μου, το κύριο επιχείρημα υπέρ της απόψεως ότι πρέπει να υφίσταται κατ' ανάγκη λογική σχέση μεταξύ του καθορισμού της ηλικίας συνταξιοδοτήσεως και των μέτρων που απορρέουν άμεσα από τον καθορισμό αυτό.

33. Επί του θέματος αυτού, που είχε ήδη ανακύψει στην υπόθεση Burton, το Δικαστήριο, με την απόφαση Equal Opportunities Commission [15], τόνισε ακόμη μια φορά τη σημασία που αποδίδει στη σχέση αιτίου προς αιτιατό που υφίσταται μεταξύ της ηλικίας και των παροχών που οφείλονται λόγω του καθορισμού της ηλικίας αυτής.

34. Στην υπόθεση εκείνη επρόκειτο για διάκριση που συνίστατο στο ότι, για να δικαιούνται πλήρη σύνταξη, οι άνδρες ήταν υποχρεωμένοι να καταβάλλουν εισφορές επί 44 έτη, ενώ οι γυναίκες επί 39 έτη, αφού ως ηλικία συνταξιοδοτήσεως οριζόταν το 65ο έτος ηλικίας για τους άνδρες και το 60ό έτος για τις γυναίκες. Κατά συνέπεια, οι άνδρες ήταν υποχρεωμένοι να καταβάλλουν εισφορές και μετά τη συμπλήρωση του 60ού έτους, ενώ οι γυναίκες δεν είχαν την υποχρέωση αυτή.

35. Το ζήτημα, επομένως, ήταν αν η παρέκκλιση έπρεπε να περιοριστεί μόνο κατά το χρονικό σημείο γενέσεως του συνταξιοδοτικού δικαιώματος ή αν κάλυπτε και «άλλες οικονομικής και κανονιστικής φύσεως συνέπειες *απορρέουσες* από τη διαφορετική ηλικία συνταξιοδοτήσεως» [16].

36. Πάντως, το Δικαστήριο, αφού εξέτασε το περιεχόμενο και την έκταση της προβλεπόμενης από το άρθρο 7 παρεκκλίσεως σε σχέση με τη χρηματοοικονομική ισορροπία του συστήματος, περιόρισε την έκταση της παρεκκλίσεως, κρίνοντας ότι

«το άρθρο 7, παράγραφος 1, στοιχείο α' (...) πρέπει να ερμηνευθεί υπό την έννοια ότι επιτρέπει τον καθορισμό διαφορετικής, ανάλογα με το φύλο, νόμιμης ηλικίας συνταξιοδοτήσεως για τη χορήγηση συντάξεων γήρατος και λόγω συμπληρώσεως συντάξιμου χρόνου καθώς και τις *διακρίσεις (...) οι οποίες συνδέονται κατ' ανάγκη με τη διαφορά αυτή*» [17].

37. Με τις προτάσεις που ανέπτυξαν προσφάτως στο θέμα αυτό, οι γενικοί εισαγγελείς Tesauro και Jacobs επισήμαναν ειδικότερα «ότι πρέπει να υπάρχει *αιτιώδης σύνδεσμος* μεταξύ της παροχής κοινωνικής ασφαλίσεως και της ηλικίας συνταξιοδοτήσεως» [18], καθώς και ότι «κάθε διάκριση που έχει σχέση με μια παροχή πρέπει (...) να είναι *αναγκαία συνέπεια* της υφιστάμενης διαφοράς ως προς τον καθορισμό της ηλικίας συνταξιοδοτήσεως για τη χορήγηση παροχών λόγω γήρατος και συντάξεων εν γένει» [19].

14 — Σκέψη 15, η υπογράμμιση δική μου.

15 — Απόφαση της 7ης Ιουλίου 1992, C-9/91 (Συλλογή 1992, σ. I-4297).

16 — Σκέψη 12, η υπογράμμιση δική μου.

17 — Σκέψη 20, η υπογράμμιση δική μου.

18 — Σημείο 5 των προτάσεων που ανέπτυξε ο γενικός εισαγγελέας Tesauro στις 27 Ιανουαρίου 1993 στην υπόθεση C-328/91 (η υπογράμμιση δική μου), απόφαση της 30ής Μαρτίου 1993 (Συλλογή 1993, σ. I-1247, I-1259).

19 — Σημείο 28 των προτάσεων που ανέπτυξε ο γενικός εισαγγελέας Jacobs στις 2 Δεκεμβρίου 1992 στην υπόθεση C-173/91 (η υπογράμμιση δική μου), απόφαση της 17ης Φεβρουαρίου 1993 (Συλλογή 1993, σ. I-673, I-681).

38. Στην παρούσα υπόθεση η εθνική νομοθεσία ορίζει ως *κοινό* για τους άνδρες και τις γυναίκες ελάχιστο όριο ηλικίας συνταξιοδοτήσεως το 60ό έτος, μετά τη συμπλήρωση του οποίου είναι δυνατή η προβολή της αξιώσεως χορηγήσεως συντάξεως. Η διάκριση που επιχειρεί το Rijksdienst μεταξύ της ηλικίας συνταξιοδοτήσεως και του χρόνου παύσεως της επαγγελματικής δραστηριότητας είναι, νομίζω, εξεζητημένη. Πράγματι, αν όπως υποστηρίζει ο οργανισμός αυτός, η ηλικία συνταξιοδοτήσεως δεν είχε τροποποιηθεί ριζικά — η δε ερμηνεία αυτή των εθνικών νομοθετημάτων εναπόκειται αποκλειστικά στο εθνικό δικαστήριο — το δικαστήριο αυτό δεν θα είχε κρίνει σκόπιμο να υποβάλει τα ερωτήματα επί των οποίων καλείται το Δικαστήριο να αποφανθεί [20]. Εξάλλου, αυτή είναι η ερμηνεία που προσδίδει το αιτούν δικαστήριο στην εθνική νομοθεσία. Επιβάλλεται, όμως, η διαπίστωση ότι ο υπολογισμός που εξακολουθεί να γίνεται βάσει τεσσαρακοστών πέμπτων για τους άνδρες και τεσσαρακοστών για τις γυναίκες δεν μπορεί να θεωρηθεί ως λογική συνέπεια απορρέουσα από την ύπαρξη διαφοροποιημένης ηλικίας συνταξιοδοτήσεως, εφόσον έχει πλέον εξαλειφθεί κάθε διαφορά μεταξύ ανδρών και γυναικών. Η ρήξη του αιτιώδους συνδέσμου μεταξύ της ηλικίας και του υπολογισμού της συντάξεως είναι εν προκειμένω προφανής. Η μη ύπαρξη αιτιώδους συνδέσμου μεταξύ του τρόπου υπολογισμού και της ηλικίας συνταξιοδοτήσεως αποτελεί, κατά την άποψή μου, το κύριο επιχείρημα κατά της εφαρμογής του άρθρου 7 της οδηγίας.

39. Θα ήθελα, τέλος, να προσθέσω ότι το Δικαστήριο, με την απόφαση που εξέδωσε στις 30 Μαρτίου 1993 στην προαναφερθείσα υπόθεση C-328/91, Secretary of State for Social Security κατά Thomas κ.λπ. [21], διατύπωσε σαφώς την αρχή της «αναγκαιότητας (...) συνδέσμου» [22] μεταξύ της ηλικίας συνταξιοδοτήσεως και των συνεπειών που απορρέουν από αυτή. Η υπόθεση εκείνη αφορούσε τη χορήγηση παροχών λόγω αναπηρίας, τις οποίες οι άνδρες μπορούσαν να αξιώσουν έως την ηλικία συνταξιοδοτήσεώς τους, που ήταν το 65ο έτος, ενώ οι γυναίκες έχαναν το δικαίωμα αυτό με τη συμπλήρωση του 60ού έτους.

40. Το Δικαστήριο, αφού υπενθύμισε την προπαρατεθείσα απόφαση της 7ης Ιουλίου 1992 και ότι η διάκριση πρέπει να «συνδέεται κατ' ανάγκη» με τη διαφορά ως προς τον καθορισμό της ηλικίας συνταξιοδοτήσεως, τόνισε τα εξής:

«Η ύπαρξη όμως τέτοιου συνδέσμου επιβάλλεται επίσης, για τους ίδιους λόγους, όσον αφορά τις ενέχουσες διακρίσεις συνέπειες που μπορούν να προκύψουν για άλλες παροχές από τον καθορισμό διαφορετικής (...) νόμιμης ηλικίας συνταξιοδοτήσεως (...)» [23].

«Επομένως οι διακρίσεις που προβλέπονται σε άλλα συστήματα παροχών, πλην των συστημάτων συντάξεων λόγω γήρατος και συμπληρώσεως συνταξίμου χρόνου, δεν μπορούν να δικαιολογηθούν, *ως συνέπεια καθορισμού ηλικίας συνταξιοδοτήσεως διαφορετικής* ανάλογα με το φύλο, παρά μόνον εάν οι διακρίσεις αυτές είναι αντικειμενικώς αναγκαίες για να αποφευχθεί ο κίνδυνος διαταράξεως της οικονομικής ισορροπίας του συστήματος κοινωνικής ασφαλίσεως ή για να εξασφαλισθεί η συνοχή μεταξύ του συστήματος συντάξεων λόγω συμπληρώσεως συνταξίμου χρόνου και του συστήματος των άλλων παροχών» [24].

41. Αν οι συνιστώσες δυσμενή διάκριση παροχές μπορούν να δικαιολογηθούν, επειδή αποτελούν την αναπόδραστη συ-

20 — Το αιτούν δικαστήριο θα έπρεπε ενδεχομένως να προβεί σε διάκριση μεταξύ του άρθρου 4 του βασιλικού διατάγματος 50, της 24ης Οκτωβρίου 1967, που καθορίζει ως «κανονική ηλικία συνταξιοδοτήσεως το 60ό ή το 65ο έτος ηλικίας», και του νέου άρθρου 2 του νόμου της 20ής Ιουλίου 1990, το οποίο, με την πρώτη παράγραφο, που αφορά «την ηλικία συνταξιοδοτήσεως», επιτρέπει στον ενδιαφερόμενο να ζητήσει τη χορήγηση συντάξεως «το νωρίτερο την πρώτη ημέρα του μήνα που ακολουθεί αυτόν κατά τον οποίο ο ενδιαφερόμενος συμπληρώνει το 60ό έτος».

21 — Συλλογή 1993, σ. I-1247.

22 — Σκέψη 11.

23 — Σκέψη 11.

24 — Σκέψη 12, η υπογράμμιση δική μου.

νέπεια του καθορισμού διαφορετικής ηλικίας συνταξιοδοτήσεως για τους άνδρες και τις γυναίκες, εξ αντιδιαστολής συνάγεται, όπως έχω ήδη τονίσει, ότι δεν είναι δυνατόν, *ενώ έχει καθοριστεί κοινή ηλικία συνταξιοδοτήσεως, να διαφέρει ο τρόπος υπολογισμού* — ο οποίος δεν μπορεί να θεωρηθεί ως άλλη παροχή, αλλά αποτελεί αναπόσπαστο μέρος της ίδιας της συντάξεως γήρατος. Συγκεκριμένα, αφού δεν υπάρχει πλέον ο δικαιολογητικός λόγος της διακρίσεως, δηλαδή η διαφορετική ηλικία, η αιτιώδης συνάφεια με τον τρόπο υπολογισμού διαρρηγνύεται. Εξάλλου, η εξέταση του κατά πόσον είναι αναγκαία η δυσμενής διάκριση για τη διατήρηση της χρηματοοικονομικής ισορροπίας ή για τη συνοχή του συστήματος κοινωνικής ασφαλίσεως έχει παρακολουθηματικό χαρακτήρα σε σχέση με τη θεμελιώδη απαίτηση της υπάρξεως διαφορετικών ηλικιών συνταξιοδοτήσεως. Συνεπώς, το άρθρο 7, παράγραφος 1, στοιχείο α', παραμερίζεται υπέρ του άρθρου 4.

42. Συναφώς και για να ολοκληρώσω με το ζήτημα αυτό, θα ήθελα να παρατηρήσω ότι, καίτοι η αρχή της προοδευτικότητας κατά την εφαρμογή της ίσης μεταχειρίσεως εμφανίζεται στον ίδιο τον τίτλο της οδηγίας, το Δικαστήριο αποφάνθηκε σαφώς κατά της διατηρήσεως κάθε μεταβατικής διατάξεως που εμποδίζει την εφαρμογή του άρθρου 4. Έτσι, με την απόφαση Clarke [25], το Δικαστήριο έκρινε ότι:

«(...) η οδηγία δεν προβλέπει καμιά παρέκκλιση από την αρχή της ίσης μεταχείρισης που θεσπίζεται από το άρθρο 4, παράγραφος 1, της οδηγίας, ώστε να επιτρέπεται η παράταση των αποτελεσμάτων των προγενεστέρων εθνικών διατάξεων που δημιουργούν διακρίσεις» [26].

43. Η λύση αυτή, που επαναλαμβάνεται και στη μεταγενέστερη νομολογία του Δικαστηρίου [27], μαρτυρεί τη βούληση του Δικαστηρίου να μην εξακολουθούν να ισχύουν παλαιά ή μεταβατικά συστήματα που καθυστερούν την πραγματική ισότητα στη μεταχείριση. Αν υποθέσουμε ότι η υπό εξέταση ρύθμιση ίσχυε κατά τον χρόνο εκδόσεως της οδηγίας, είναι, κατά τη γνώμη μου, προφανές ότι το σύστημα αυτό θα θεωρούνταν αντίθετο προς την αρχή της ίσης μεταχειρίσεως. Η ομοιόμορφη εφαρμογή του κοινοτικού δικαίου σε όλα τα κράτη μέλη επιβάλλει η ερμηνεία της οδηγίας να είναι ανεξάρτητη από το εθνικό ρυθμιστικό πλαίσιο και, κατά συνέπεια, από την εκτίμηση ενός συστήματος σε σχέση με αυτό που ίσχυε προηγουμένως. Η προοδευτικότητα δεν μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως δικαιολογία πέραν ορισμένου σημείου.

44. Με το δεύτερο ερώτημα το αιτούν δικαστήριο ερωτά αν το άρθρο 4, παράγραφος 1, τυγχάνει άμεσης εφαρμογής.

45. Δεν θα αναπτύξω αναλυτικά το θέμα αυτό, το οποίο το Δικαστήριο γνωρίζει πολύ καλά.

46. Το Δικαστήριο, με την απόφαση Federatie Nederlandse Vakbeweging [28], επαναλαμβάνοντας αρχές που είχε ήδη διατυπώσει, υπενθύμισε ότι:

«(...) σε όλες τις περιπτώσεις στις οποίες προκύπτει ότι οι διατάξεις μιας οδηγίας δεν περιέχουν αιρέσεις και είναι επαρκώς ακριβείς κατά το περιεχόμενό τους, οι ιδιώτες μπορούν, μολονότι δεν έχουν ληφθεί εμπροθέσμως εκτελεστικά μέτρα, να τις επικαλούνται έναντι οποιασδήποτε εθνικής διατάξεως που δεν είναι σύμφωνη με την οδηγία (...)» [29],

25 — Απόφαση της 24ης Ιουνίου 1987, 384/85 (Συλλογή 1987, σ. 2865).

26 — Σκέψη 10.

27 — Βλ., μεταξύ άλλων, την απόφαση της 8ης Μαρτίου 1988, 80/87, Dik (Συλλογή 1988, σ. 1601, σκέψη 9), την απόφαση της 13ης Μαρτίου 1991, C-377/89, Mc Dermott (Συλλογή 1991, σ. I-1155, σκέψη 24), την απόφαση της 11ης Ιουλίου 1991, C-87/90, 88/90 και 89/90, Verholen κ.λπ. (Συλλογή 1991, σ. I-3757, σκέψη 29).

28 — Απόφαση της 4ης Δεκεμβρίου 1986 στην υπόθεση 71/85 (Συλλογή 1986, σ. 3855).

29 — Σκέψη 13.

διευκρίνισε στη συνέχεια ότι το άρθρο 4, παράγραφος 1, της οδηγίας προέβλεπε με επαρκή ακρίβεια την εφαρμογή της ίσης μεταχειρίσεως μεταξύ ανδρών και γυναικών, για να καταλήξει ότι:

«(...) το άρθρο 4, παράγραφος 1, της οδηγίας δεν παρέχει καθόλου στα κράτη μέλη την ευχέρεια να εξαρτήσουν από όρους ή να περιορίσουν την εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχειρίσεως ως προς τα θέματα που εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής του, η διάταξη δε αυτή είναι επαρκώς σαφής και απαλλαγμένη αιρέσεων, ώστε, εφόσον δεν έχουν ληφθεί εθνικά εκτελεστικά μέτρα, οι ιδιώτες να μπορούν να την επικαλούνται ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων από τις 23 Δεκεμβρίου 1984, προκειμένου να αποκρούσουν την εφαρμογή κάθε εθνικής διατάξεως ασυμβίβαστης προς το εν λόγω άρθρο» [30].

47. Το Δικαστήριο επιβεβαίωσε μεταγενέστερα τη θέση αυτή, κυρίως με την απόφαση Mc Dermott και Cotter [31]. Κατά συνέπεια, στο δεύτερο ερώτημα που υπέβαλε το εθνικό δικαστήριο προσήκει καταφατική απάντηση.

48. Μένει πλέον να εξεταστεί το τρίτο ερώτημα, το οποίο αφορά τον εφαρμοστέο τρόπο υπολογισμού. Το εθνικό δικαστήριο ερωτά αν ο υπολογισμός της συντάξεως πρέπει να ευθυγραμμιστεί προς τους ευνοϊκότερους κανόνες, που ισχύουν για τις γυναίκες.

49. Το Δικαστήριο, όταν επρόκειτο για καταστάσεις δυσμενείς για τις γυναίκες, έκρινε ότι, μολονότι δεν είχε μεταφερθεί η οδηγία στην εσωτερική έννομη τάξη, οι γυναίκες έπρεπε να υπάγονται στο ίδιο καθεστώς με τους άνδρες.

50. Αν και στις υποθέσεις που έχει ήδη κρίνει το Δικαστήριο η ανισότητα των καταστάσεων υφίστατο εις βάρος των γυναικών, το Δικαστήριο έχει αντιμετωπίσει και την αντίστροφη περίπτωση [32]. Η νομολογία του Δικαστηρίου, που αποσκοπεί στην εξάλειψη της διακρίσεως, με την υπαγωγή της κατηγορίας που υφίσταται δυσμενή διάκριση στο ίδιο καθεστώς με την ευνούμενη κατηγορία, πρέπει ομοίως να εφαρμοστεί και στην περίπτωση αυτή.

51. Η μετάβαση, λόγω νομοθετικής μεταβολής, από το πεδίο εφαρμογής της παρεκκλίσεως του άρθρου 7 στο πεδίο εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχειρίσεως του άρθρου 4 δεν πρέπει να μεταβάλει το περιεχόμενο της νομολογίας του Δικαστηρίου. Πρόκειται και εδώ για το ασυμβίβαστο μιας ρυθμίσεως που έχει σχέση με την ορθή μεταφορά της οδηγίας στο εσωτερικό δίκαιο, ώστε, κατά την απόφαση Mc Dermott και Cotter [33]:

«(...) έως ότου η κυβέρνηση του οικείου κράτους μέλους εκδώσει τα αναγκαία εκτελεστικά μέτρα, οι γυναίκες έχουν το δικαίωμα να υπάγονται στο ίδιο καθεστώς με τους άνδρες που βρίσκονται στην ίδια κατάσταση, καθεστώς που, ενόσω δεν έχουν εκδοθεί εκτελεστικά μέτρα της οδηγίας αυτής, εξακολουθεί να παραμένει το μόνο ισχύον σύστημα αναφοράς» [34].

52. Όταν υπάρχει τέτοιου είδους δυσμενής διάκριση, οι άνδρες πρέπει να υπάγονται στο ίδιο καθεστώς όπως και οι γυναίκες.

30 — Σκέψη 21.

31 — Απόφαση της 24ης Μαρτίου 1987, 286/85 (Συλλογή 1987, σ. 1453, σκέψη 14)· βλ. επίσης την προπαρατεθείσα απόφαση της 24ης Ιουνίου 1987, Borrie Clarke, σκέψη 9.

32 — Βλ. π.χ. τις προπαρατεθείσες αποφάσεις Equal Opportunities Commission και Burton, καθώς και την απόφαση της 17ης Μαΐου 1990, C-262/88, Barber (Συλλογή 1990, σ. I-1889).

33 — Απόφαση 286/85, όπ.π.

34 — Σκέψη 18.

53. Καταλήγοντας, προτείνω στο Δικαστήριο να απαντήσει ως εξής:

«1) Το άρθρο 4, παράγραφος 1, της οδηγίας 79/7/ΕΟΚ του Συμβουλίου, της 19ης Δεκεμβρίου 1978, περί της προοδευτικής εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχειρίσεως μεταξύ ανδρών και γυναικών σε θέματα κοινωνικής ασφαλίσεως, δεν επιτρέπει να διατηρείται σε ισχύ, στο πλαίσιο εθνικής ρυθμίσεως η οποία προβλέπει ενιαία ηλικία συνταξιοδοτήσεως, ένας διαφοροποιημένος, ανάλογα με το φύλο, τρόπος υπολογισμού της συντάξεως.

2) Από τις 23 Δεκεμβρίου 1984 μπορεί να γίνει επίκληση της διατάξεως αυτής για να εμποδιστεί η εφαρμογή οποιασδήποτε εθνικής ρυθμίσεως που αντιβαίνει προς τη διάταξη αυτή.

3) Σε περίπτωση παραβάσεως της προαναφερθείσας διατάξεως, η κατηγορία που υφίσταται δυσμενή διάκριση δικαιούται να ζητήσει να υπαχθεί στο ίδιο καθεστώς με την ευνοούμενη κατηγορία που βρίσκεται στην ίδια κατάσταση, καθεστώς το οποίο αποτελεί, σε περίπτωση μη ορθής εφαρμογής της οδηγίας, το μόνο έγκυρο σύστημα αναφοράς.»